

תגובות נוספות למאמר 'הרחקות בין הבעל והאשה'

מאמרו של דרור פיקסלר 'הרחקות בין הבעל לאשה בתקופת הנידוּת' (יצהר' ב) עורר תגובות רבות, בכתב ובעל פה. ביצהר' ג התפרסמה תגובתו של הרב שלמה לוי. להלן מתפרסמות: תגובה נוספת, של הרב חנוך גמליאל, וכן תשובתו של דרור פיקסלר לתגובתו של הרב לוי, ותשובה לתשובה מאת הרב לוי. בזאת הננו סוגרים את הדיון במאמר. הצדדים הבהירו את עמדותיהם, ומה שחשוב לציין: דרור הבהיר בתשובתו שלא היתה לו כל כוונה של הקלת ראש בדברי הפוסקים ח"ו. והאמת והשלום אהבו. (המערכת)

הצגה מוטעית של המחויבות להלכה ושל כבוד האשה הרב חנוך גמליאל

1. המחבר במאמרו בא לסכם את דיני ההרחקות המופיעים בשו"ע יו"ד סימן קצה "לתועלת הלומדים והמלמדים" כלשונו, אולם יש חידוש גדול בדרך הסיכום. הסיכום ערוך בחתך היסטורי, ומציג את האיסורים לפי הדירוג של דאורייתא, תנאים ואמוראים, ראשונים ואחרונים.

דרך ההצגה הזו מעניינת ומאלפת כאחד, שכן היא נותנת לקורא חומר למחשבה בדבר גלגוליהם של האיסורים השונים. אבל המחבר לא עשה את הסקירה רק מטעמי סידור וארגון החומר, אלא מנימוק אחר, המובהר בסוף המאמר.

מטרת הסידור היא להראות כיצד "ניכרים בהם רבדים שונים של התפתחות מן הקולא אל החומרא בכל התקופות", ועיקרו של המאמר הוא בסיכומו, בסעיף ו, המנתח "מדוע הגיעו הדורות האחרונים לחומרות אלו". נראה שהמחבר רצה להראות שחלק גדול מן המקובל בתחום זה הוא מחומרותיהם של הדורות האחרונים, ועל כן קל יותר לשקול שינוי הלכתי בתחום הזה, מן הטעמים שהוא פורס בסוף המאמר.

הצגת החומר, וגם הטיעונים הבאים בסופו, נראים לי בלתי נכונים.

2. ראשית - הכיוון ההיסטורי. אינני בטוח שכיוון ההתפתחות הוא אכן כפי שהמחבר מתאר - מן הקולא אל החומרא. להפך, עיון מדוקדק מגלה שהיו הרבה הקלות בתחום הזה ביחס למה שנהגו בעבר, הן בזמן חז"ל (ר' עקיבא שהתיר להתקשט נגד רבותינו הראשונים - תו"כ למצורע, ט, יב) והן בזמן הראשונים והאחרונים (למשל ההיתר להיכנס לבית הכנסת - או"ח סימן פח בהגהה ובמ"ב ס"ק ז).

זאת ועוד: המחבר עצמו מפנה את הקורא לספרות הדנה בנושא מבחינה היסטורית, ומי שטרח לקרוא את הספרות שצוינה במאמרו בהערה 1 יודע שבחיי המעשה היו חומרות מרובות לאין שיעור מאשר בספרות ההלכה. זאת אומרת שכנראה בעלי ההלכה בזמן חז"ל והראשונים נתפסו פעמים רבות כמקילים לעומת הנורמה החברתית המקובלת.

3. אולם, אפילו נקבל את הנחתו של המחבר שכיוון ההתפתחות היה רק לחומרא, ובממדים מופלגים, עדיין המסקנה של המאמר אינה במקומה.

לא רק בהלכות נידה יש התפתחות כזו. בכל תחומי ההלכה יש הוספות בדורות המאוחרים. האם הלכות בשר בחלב לא מכילות שפע החמרות מכל דור ודור? והלכות שבת? האם בגלל זה נחשוב לקצץ בהם?

נכון הדבר, שהיות מקורו של דין מסוים מתקופת הראשונים ולא מדין הגמרא מהווה שיקול רציני ביכולת לחלוק עליו, למי שהוא בר סמכא. אבל העובדה שיש הרבה דינים שמקורם אינו בגמרא איננה פוגעת בתוקפם. אנו כפופים לעולה של ההלכה, כפי שהתגבשה בשו"ע ובפוסקים, וממילא היותו של דין מופיע "רק" בשו"ע (כגון שתייה משויורי כוסה, שינה במיטתה, ועוד) אינה הופכת אותו מועמד לביטול מיידי. העובדה שבתלמוד דבר מסוים מותר איננה מונעת את החובה לנהוג בו איסור, שלא כפי שתמה המחבר בסוף מאמרו. הרי כך בנוי כל עולם ההלכה - "אין לך אלא שופט שבימך".

הניסיון לדלג אחורנית מבחינת הזמן ולחזור לתקופה של התורה או של חז"ל מזכיר את הקראות ואת הרפורמה, והוא מנוגד לעולם המסורת וההלכה כפי שנתגבשה מאז המשנה ועד היום.

4. חמורה עוד יותר היא ההנמקה של המחבר לחומרות הללו. העיון המעמיק, כדבריו, לימד אותו שהכל נובע מן השינוי בין הדורות שלפנינו לדורות שלנו. בזמנים עברו "כל מהות הקשר בינו לבינה היה מיני בלבד", לנשים לא היה כלל כבוד, ובכלל "הנשים לא היו מורגלות לשוחח עם גברים, ואם היינו מחייבים את האשה [במעשה המובא בגמ' סנהדרין עה] לעשות זאת היא היתה נפגעת מבחינה רוחנית בצורה חמורה ביותר".

האומנם?

האם מישהו חושב ברצינות שבעבר לא היה קשר רוחני וערכי בין אישה לאיש? הכל היה רק הקשר הפיזי "נמשל כבהמות נדמו"? האם האהבה בין בני זוג נולדה היום? והאמנם בימי חז"ל אשה לא היתה "שותפה מלאה לאיש בקבלת החלטות עקרוניות וגורליות בחיי המשפחה" וכו' - זו מניין לו?

אין ספק שחל שינוי גדול במעמדה של האשה בחברה, אבל האם בזמן חז"ל או בתקופת הראשונים והאחרונים "נשים לא הקפידו על כבודן" והיו כאסקופה הנדרסת? עיון בספרים שהוזכרו בראשית המאמר, ובמחקרים אחרים, מגלה תמונה שונה, ואכמ"ל. אגב, הסיפור בסנהדרין סולף ושובש באופן חמור ביותר. לא שמענו בספרות חז"ל שנשים לא דיברו עם גברים, ושיחה כזו היתה גוררת מייד פגיעה רוחנית קשה. מצויות הוכחות נגדיות רבות בספרות חז"ל בהלכה ובאגדה. הבעיה בסנהדרין היא של העמדת הדת על תילה, וכדי למנוע שלא יהיו בנות ישראל הפקר (כפי שמבאר הרמב"ם בהלי' יסודי התורה ה, ט). דווקא החשש לכבודה של האישה ולצניעותה גרם להכרעה הזו!

לסיכום: נראה לי שהגישה העקרונית הבאה לחייב אותנו רק במה שנוכח בפירוש בגמרא ובראשונים איננה מתאימה כלל למי שמרגיש עצמו מחויב לעולמה של ההלכה. כמו כן, אם אנו מעיינים במקורות, קשה מאוד לנמק איסורים על רקע גישה כה מעליבה לנשים ולגברים בימים עברו.

תשובה לתגובה

דרור פיקסלר

(תשובה לתגובתו של הרב שלמה לוי 'לא 'חומרות' אלא הגדרות הלכתיות בסיסיות', צ'הר ג)

קראתי בעיון את תגובתו של הרב שלמה לוי שליט"א, והריני להשיב על דבריו לפי סדר הפרקים של תגובתו.

פרק א - ניתוחו של הרב לוי בפתיחת דבריו למאמרי הוא נכון. מגמת העיקרית במאמר היתה לסכם את ההלכות בנושא, ולא לחדש בו.

טענתו הראשונה והעיקרית על דברי היא שאין אלו הוספות (או 'חומרות' כפי שאני כיניתי זאת) של האחרונים, אלא הבנות חדשות של הדין המקורי. אינני מבין מדוע הבנה חדשה של איסור קדום אין זו חומרא? אם אין כלל קשר לדין הקדום - התוספת מכונה תקנה, אם זהו

סייג על מנת להרחיק מאיסור ידוע - זוהי גזירה¹, אך אם זו הרחבה של דין ידוע, ותוספת זו לא נהגה בדורות הקודמים - זוהי חומרא. וכי איזו מטבע לשון מתאימה להלכה שכזו? אין כלל בכוונתי, ולא עלה על דעתו של מאן דהו, לומר שאין צורך לקיים את כל דברי הראשונים והאחרונים. אם דעת אחד מהראשונים שיש להחמיר בנושא מסוים, ודעתו התקבלה להלכה - בודאי שיש לקיימה, אך עדיין יש לזכור כי זהו דין מתקנת הראשונים. הדוגמא שהרב לוי הביא מפסק ההלכה של הגרש"ז אוירבך זצ"ל ביחס לפתיחת פקק הברגה בשבת היא דוגמא מצוינת. האם הפותח פקק שכזה בשבת חייב סקילה? אם דין זה היה מתקבל על ידי הסנהדרין והם היו אומרים שזו הכוונה של התורה בעשיית כלי - התשובה היתה חיובית. אך כל עוד שהדבר לא כך, וכל עוד דין זה לא התקבל על ידי כל ישראל (כגמרא או כספר השולחן ערוך עם כל נושאי כליו²) - דין זה הוא החמרה בלבד. אין דומה הדבר למציאויות חדשות שלא דנו בהן הקדמונים, כדוגמת חשמל בשבת. בודאי שיכולים האחרונים לחדש שיש במציאות מסוימת חלות של דין דאורייתא, אך בנידון דידן (הרחקות בנידה) וכן בפתיחת פקק בשבת המציאות היתה ברורה כבר בזמן הקדמונים, ואם אחרון מחדש שלדין מסוים שייך גם מצב שלא היה שייך לו בתקופה קדומה יותר - זוהי חומרא. בשמונה ההלכות שבהן הוכיח הרב לוי שאין זו החמרה אלא המשך דין התלמוד או הראשונים - כך הוא הדבר. ברוב ההלכות אף טרחתי להראות מניין יצא לאחרונים הדין החדש, אך עדיין זו חומרא (כך יש לענות על סעיפים ה, ו, ח בפרק א). ככלל אבקש להדגיש שלא אני כתבתי בכל הלכה שזוהי חומרא, אלא השתדלתי, עד כמה שידי מגעת, לצטט אחד מהאחרונים שהתבטא בסגנון זה. אבקש להתייחס במקום זה לפרטי ההערות על פרק ה' של מאמרי: א. החיד"א חידש נגיעת בגד בבגד בלבד ללא הרגשת הגוף! ייחוס מימרת הגמרא בשבת "הוא בבגדו והיא בבגדה" לנושא זה היא טעות. דברי הגמרא מתייחסים לכך שאחד נוגע בשני כאשר הם לבושים (ובמיטה), ולא רק נגיעת המלבושים כדברי החיד"א. ב. ההלכה בדבר מסירת תינוק אינה קולא, מפני שבזמן הראשונים דין הושטה חל על חפצים בלבד, ואולי דוקא חפצים קטנים כמפתח שיש בהם חשש גדול לנגיעה. האחרונים אסרו אף הושטה של בעלי חיים.

1. על הגדרת גזירות ותקנות ראה מה שכתב הרמב"ם בהקדמה לפירוש המשנה (מהד' ר"י שילת, ירושלים תשנ"ב, עמ' מא-מב), החלקים הרביעי והחמישי של הדינים החקוקים בתורה.
2. על מנת שדין מחודש יהיה מחייב, עליו (א) להתקבל בסנהדרין, או (ב) להתקבל על כל ישראל. תהליך קבלת ספר מסוים על כל ישראל הינו תהליך מורכב, ובודאי שמי שכותב את הספר אינו יכול לדעת שכך יהיה בעתיד. על הדרכים לקבלת פסק הלכה מחייב יש להאריך במקום אחר.

נישוק תינוק הנמצא אצל האישה אינו קרוב כלל לנגיעה, ועל כן זו התרחקות מהדין המקורי. א. הנימוק לאסור שימוש בנר שבידה מפני שזה מעשה חיבה - ומה בכך? היכן מצאנו שמעשה חיבה אסור בתקופת הנידוּת?³

ב. סעיף זה הוא דוגמא טובה לדברי. בודאי שהט"ז יכול להבין שיש איסור לאשה לשכב על מיטת הבעל (בק"ו או גזירה), אך מכיון שאף אחד לא הבין כך לפניו זו רק חומרא.

ג. אין מקום מסברא לגזור איסור לטייל ברגל, אלא אם כן מדובר בבית דין שגוזר גזירות חדשות. הראשונים אסרו ישיבה על ספסל אחד, ובשל כך גם נסיעה ברכב היא בעייתית. עדיין אין בכך כל איסור על טיול משותף (מדין הראשונים).

פרק ב - הרב לוי ניסה להפוך את דברי באמרו שאם יש להתחשב בשינויי המציאות אזי יש להוסיף איסורים ולא להתירם. אך לענ"ד יש בכך בעיה. בודאי שלאדם ירא שמים המקפיד על קלה כחמורה (ולא צדיק גמור או חסיד שוטה) אין כל הדיון כאן רלוונטי כלל. הבעיה חריפה מאד לגבי זוגות ששומעים את דברי ההלכה אך בפועל מקיימים את אשר מחליטים בעצמם ללא כל רב או פוסק. לצערי זהו רוב הציבור המוגדר דתי בארץ. מה יעשה מדריך חתנים המלמד יהודי שאינו מדקדק בכל המצוות את הלכות נידה לפני החתונה? האם עליו ללמד את כל (או אפילו רוב) האיסורים שהבאתי במאמרי? האם אין מקום לדרג את האיסורים גם אם לא באים להתירם? האם לא מתאים למקרים מעין אלו להפעיל את הכלל "מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין" (ביצה ל, א)?

לענ"ד, הדרך היחידה לקרב לציבור הרחב את התורה היא באמצעות הרבנים, כאשר רבנים אלו נבחרים על ידי הציבור כאנשים שאת דבריהם רוצים לשמוע. העובדה היא שהפוסקים הגדולים בדורנו מפעילים את סמכותם להקל במקרה הצורך (כגון ניקוי במקום המתנה של חמישה ימים לפני הזי נקיים בשעת הצורך). ניתן לשער כי הם הפכו להיות פוסקים גדולים בשל אומץ ליבם לעשות כך.⁴

3. ראה במאמר (בפרק ה' - חומרות מזמן האחרונים) שציינתי לדברי היכרתי והפלתי תחילת סימן קצה, שכתב שאם כן אף מתנה יהיה אסור לו לתת בימי נידוּתה, "אלא ודאי שאין איסור אלא בקירוב דעת שיש בה חיבת ביאה, מה שאין כן בכהאי גוונא שאין להחמיר בזה. ולא תוסיפו פן תגרעו".

4. על הצורך בפוסקים "משורתינו" ראה מה שכתב הרב יהודה ה' הנקין, 'יצירת פוסקים במגזר הדתי-לאומי, 'הצופה' (מוסף של שבת), כ' סיון תש"ס.

פרק ג - כמו כן האזהרה לכותבי המאמרים אינה במקומה. העורך כתב בהקדמתו לגיליון ב' של 'צהר': "תפקידם של המאמרים, ההלכתיים כתלמודיים, אינו אלא לעורר את לב המעיין, ולהפרות את הידע ואת המחשבה. בזאת מוסרים אנו מודעא מראש, ומסירים מעלינו כל תלונה פוטנציאלית מסוג: מי שמכם לפסוק בענין כה חמור?... אלא, שכל עיקרו של הפרסום מטרתו להפוך בדברים ולהפך בהם, ולא לקבוע בהם מסמרות". אם זוהי מטרתו של כתב העת - מהי הטענה?

לאמיתו של דבר: למי מאמר כזה מיועד? אם הקורא הוא מי שאינו מעוניין לקיים את דברי חז"ל ונתלה בדברי במאמר, יש בהחלט להצטער על כך, וברי לי שגם ללא מאמר זה היה מוצא לו עלה תאנה אחר להתכסות בו. אך אם הקורא הוא תלמיד חכם המקפיד על קלה כבחמורה, מה רע בכך שהמאמר יעורר בו שאלות ויביא אותו לחקור את יסוד הדברים? אין צורך להפריז ולומר שמאמר זה יביאהו לחוסר אמון בדברי האחרונים. ובאמת מהו הדבר החמור יותר: הבאת ההלכות על פי סדר התפתחותן (כפי שהוצג במאמרי), או כתיבת כל ההלכות כמקשה אחת (כשיטת רוב ספרי הקיצורים)?

בעולמה של הלכה (בניגוד לעולם המדע⁵) יש משמעות רבה מאוד למידע מתי דין מסוים התחדש. חז"ל הקפידו תמיד לתחום בין דאורייתא לדרבנן, ונציין חלק מהסיבות לדבר:

1. כיצד לנהוג במקרה של ספק.

2. אם יש צורך לדחות דין מפני דין, לאיזה יש עדיפות.

3. האם ניתן, וכיצד, לשנות דין מסוים.

האם יכול אדם להיות זקן ממרה אם חולק על דין זה (וכן חלות של קידושין וכדומה). אדרבה, הכותב את כל האיסורים כמקשה אחת, אף אם הדבר אסור לדעתו, חייב הוא להבדיל בין דברים ברורים ומוסכמים, לבין דברים שהוא הכריע מדעתו שכך ההלכה⁶. בהערת מערכת שהוכנסה במאמר שלי, והסכים עמה הרב לוי, נאמר שבדיני הרחקות אין תופעה יוצאת דופן משאר מקצועות התורה. כפי שיש מקרים שמחמירים בהלכות שבת ואיסור והיתר כך החמירו בדיני הרחקות. לעני"ד יש תוספת החמרה בהלכות נידה באופן כללי, והדוגמא המובהקת לכך הוא דין המתנת ה' ימים לפני ספירת הנקיים משום פולטת

5. בעולם המדע תיאוריות חדשות דוחות את הישנות, ועל כן אם מניחים היום הנחה מדעית היא חייבת להיות מבוססת על הידע האחרון (בין אם הוא חדש או ישן). בעולם ההלכה ככל שהדברים עתיקים יותר - כך תוקפם רב יותר, עד למשה מסיני.

6. ברצוני להעיר בקצרה על שתי נקודות נוספות: (1) לא כתבתי את המונח "חומרא" באף אחד מהדינים המוזכרים בגמרא. (2) לעני"ד אין מקום בתגובה זו לסיפור המובא בסופו, המציג את כותב המאמר כתולש דפים מסידור ח"ו.

שכבת זרע (שהרב לוי הזכירו במאמרו). מחמת קוצר היריעה איני יכול להראות כאן את השתלשלותו, ועד כמה התרחקה הפסיקה בענין זה מן הדין המקורי במשנה ובתלמוד, אך הדברים ידועים לכל מי שלמד סוגיה זו בעיון. לענין מדיני ההרחקות ומדין פולטת שכבת זרע ברור כי בהלכות נידה החמירו חכמים יותר מאשר בשאר מקצועות התורה, וזו היתה טענתי במאמר. העובדה שקיבלתי תגובות רבות על מאמרי ביצ'הר⁷, בעוד שעל מאמר אחר שפרסמתי לאחרונה בנושא טומאת כהנים⁸, אשר לענין הוא חדשני הרבה יותר מאשר הסיכום שהצגתי ביצ'הר⁷, לא קיבלתי כל תגובה - מצביעה על כך שיש משהו בנושא זה ש"בוער" יותר מאשר במקצועות אחרים. השאלה היא מדוע.

תשובה לתשובה

הרב שלמה לוי

מתוך דברי התגובה נראה שעלי להבהיר יותר את דברי. א. ראשית יש להגדיר את המושג 'חומרא', שעליו הדיון כאן. בלי להיכנס לכל האופנים בהם מופיע מושג זה, לענייננו נגדיר זאת כהנהגה שאינה מחייבת על פי הדין, אלא שאדם מחליט לעשותה מרצונו החופשי כהידור, או כחשש יתר, ברמה שאינה מחייבת את כולם. לפי הגדרה זו ברור, למשל, שדין המתנת ארבעה וחמישה ימים משום פולטת לא יוגדר כחומרא, מכיון שהוא נפסק להלכה בשולחן ערוך וברמ"א, והוא מחייב את כולם. האם דבר כזה, שהתקבל על ידי כל ישראל, עומד כאן לדיון? אכן, חכמים החמירו בדיני נידה, ובכללם בדין פולטת, וזוהי ודאי הוכחה לכך שנושא זה טעון החמרה מיוחדת. אם כוונת המאמר לטעון שיש בספרי הקיצורים חומרות שאינן מחייבות - פולטת אינה שייכת לזה, והיא דוגמא לגזירה שהתקבלה ומחייבת. ב. נשוב לדוגמא של הפקק. ברור שלדעת הגרש"ז אין זו חומרא אלא דין גמור מצד איסור עשיית כלי, וכך מביאו השש"כ. נכון שמכיון שאין לנו סנהדרין ניתן לחלוק על כך, אולם אין

7. יצוין כי רובן אוהדות. חלק אחר של התגובות הצביע על הרגשת אי נוחות בעקבות קריאת המאמר, אך לא העלו כל טענה הלכתית נקודתית כנגד דברי.

8. מאמר אשר התפרסם ב'תחומין' כ (תש"ס) ע' 376-387, המראה שקבר אינו מטמא באהל, ומסביר באור חדש את המונח ההלכתי "סוף טומאה לצאת", עם כל ההשלכות ההלכתיות הנובעות משני חידושים אלו.

זה מפחית כלל מתוקף האיסור לפי דעתו, אלא מדובר על מחלוקת ככל המחלוקות בהלכה. ההגדרה של הכותב שכל דבר שהוא יישום של דין שאינו מפורש בשו"ע הוא חומרא – תמוהה ביותר לענ"ד. לפי זה כל ספרות האחרונים תוגדר כחומרות, מכיון שהדברים אינם מפורשים בראשונים, ובכלל יוצא שההלכה נתקעה באיזה מקום ואי אפשר להמשיך ולהגדיר הלכות לפי צרכי הדור עד שתקום סנהדרין.

הכינוי 'הרחבה' גם הוא לכאורה מטעה. ברור, למשל, שאם יש בפקק משום עשיית כלי זו אינה הרחבה אלא יישום ההגדרות הקיימות מהר סיני, כשם שבנין בבלוקים אינו הרחבה של בנין באבן, אלא מבחינת הלכות שבת זהו אותו בונה בדיוק.

ליתר ביאור: לפי הגרש"ז זו ודאי הלכה גמורה ולא חומרא, ולפי החולקים עליו זה בכלל מותר, וממילא מי שמסתפק בדבר צריך לאסור, שהרי זה ספק דאורייתא. רק מי שחולק על הגרש"ז וסובר שאין כאן עשיית כלי, אלא שהוא רוצה להדר ולחשוש לשיטתו – יגדיר זאת כחומרא. כגון זה מצינו בפוסקים, שלאחר שהם דוחים דעה מסוימת מצד הדין, הם כותבים לפעמים שראוי להחמיר וכדומה, ומשום כך גם יש פוסקים שהגדירו כחומרא חלק מהדוגמאות שהובאו במאמר, מכיון שהם חלקו על האוסרים. דהיינו: בהגדרת הדבר כחומרא אין אנו עומדים מן הצד ומתארים מצב נתון, כפי שזה נראה מן המאמר, אלא אנו לוקחים על עצמנו להכריע במחלוקת ולפסוק שאין הלכה כמותו ולכן זאת חומרא. מכיון שלי אין כוונה להכריע בין האחרונים שדבריהם הובאו במאמר – איני יכול להגדיר זאת כחומרא, אלא כדבר השנוי במחלוקת, שהיא ההגדרה האובייקטיבית לדבר שיש בו מחלוקת בין האחרונים.

בעלי הקיצורים, שהם כולם פוסקי הלכה מובהקים, פסקו - במקרים שבהם החמירו - כדברי המחמיר, ולכן בכדי לערער על דבריהם אפשר רק לחלוק עליהם בכל ענין לגופו, אבל אי אפשר להציג באופן גורף את כל הדברים שאינם מפורשים בראשונים כחומרות, ולהכריע קטיגורית בכל המחלוקות הללו לקולא. ידועים דברי חז"ל על "כל המיקל לו מגיד לו" (פסחים נב, ב).

ג. לגבי הדוגמא של הושטה: מי קבע שמלכתחילה היתה הגזירה על חפצים בלבד? אין ספק שהגזירה היתה על כל מסירה, ואין שום סיבה להניח שהראשונים צריכים לפרט את כל הדוגמאות.

ד. באשר לסידור המאמר לפי הסדר הכרונולוגי של הופעת ההלכות – לענ"ד זה חמור, כי הדבר עלול להטעות את הקורא לחשוב שיש מזה נפקא מינה. כותבי הקיצורים כותבים את כל ההלכות כמקשה אחת מכיון שלדעתם זו היא ההלכה המחייבת. כך נהגו גם הרמב"ם והשו"ע כשבאו להורות את ההלכה למעשה לעם ישראל. גם כשאדם הולך לרופא הוא אינו שומע ממנו מתי המציאו כל תרופה, אלא הוא מקבל את כל התרופות שהרופא נותן כמקשה אחת (וכמובן שרופא אחר יכול להעדיף תרופה מסוימת אחרת).

